

Роберт ХОДЕЛ*
Универзитет у Хамбургу

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 9. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

СТАНКОВИЋЕВ ПУТ У ПОДГОРИЦУ И У ДЕРВЕНТУ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Станковић свој бег у Подгорицу и интернацију у Дервенти први пут описује 1917. у предговору који је Милан Огривовић написао за загребачко издање романа *Нечиста крв*, а објављен је исте године и у *Београдским новинама*, чији је Станковић стални сарадник од децембра 1916. до марта 1918. Осим тог положаја, аустријска окупацијска власт је писцу ставила на располагање и неколико заплених винограда и допустила му продају вина изнад уобичајене цене. У *Успоменама* и *Белешкама*, које Станковић објављује након рата, јасније се идентификује са српском страном него 1917, али задржава легитимитет своје сарадње с Аустријанцима. На темељу извештаја и прилога *Времена* (1927) и *Правде* (1940), Мандића (1929), Пауновића (1985), Глишића (2016), Ђорђевића (2018) и других, настаје сложена слика бега и „колаборације”, која измиче релевантним класификацијама „патриотизма” и „издаје”.

Кључне речи: Први светски рат, бег у Црну Гору, интернација, Београдске новине, колаборација.

Станковић је 1. јан. 1913. године постао референт Црквеног одељења у Министарству просвете (Станковић 1985: VII, 345). Ова функција је повезана и са његовим бекством, које је отпочело у јесен 1915. године са државном управом, српском војском и деловима цивилног становништва. О свом по живот опасном бегу у Подгорицу Станковић први пут говори 1917. године у аутобиографској цртици коју је у предговору загребачком издању његовог романа *Нечиста крв* преузео и цитирао Милан Огривовић. Огривовић овде, између осталог, напомиње да је писац у Србији остављен *на цедилу приликом евакуације* и да је *доживео препород доласком Аустријанаца* (Ђорђевић 2018: 70). Огривовићев есеј „О Бори Станковићу” објављен је 25. нов. 1917. године и у *Београдским новинама* (стр. 1–3), које је књижевник и политичар, рођен у Сењу, уређивао од 10. марта 1917. године.

* robert.hodel@uni-hamburg.de

Политички контекст описа бекства је јасан: након капитулације српске војске 28. нов. 1915. године почиње друга, „Велика окупација” Београда, која ће трајати до почетка нов. 1918. године. Краљевина Србија је подељена на две зоне утицаја: главни део са административним центром у Београду припада Аустроугарској, војно-управне области Морава и Македонија са административним центрима у Нишу и Скопљу Бугарској. *Београдске новине* су најзначајнији новински орган аустројске окупаторске власти и издаје их к.и.к. Војни генерални гувернеман, а излазиле су од 15. дец. 1915. до 27. окт. 1918. у немачкој, „српскохрватској”, а од 1. јуна 1916. и мађарској верзији. *Београдске новине* на матерњем језику штампају се латиничним писмом и ијекавицом, са изузетком неколико еквских културних прилога српских писаца. Станковићеви књижевни текстови и фељтони појављују се од дец. 1916. до 1. марта. 1918, али писац уређује огласе (у којима се, на пример, траже нестала лица) у тим новинама и након марта. О свом бекству пише Станковић:

За време ратова као референт Црквеног одељења министарства Просвете (нека врста управе и надзор над конзисторијским духовним судовима и манастирима) био сам поштеђен од војништва и учествовања у ратним напорима и грозотама. Мада ми се давала прилика, да тобож скупљам утиске и импресије ратне, увек сам избегавао и срећан сам што нисам присуствовао. У Краљеву оставивши породицу, а у Нишу и рукописе и све што сам имао, пошао сам да „бежим” кроз Албанију. Тада ми је било најтеже, када сам увидео, да мој министар и као мој бивши професор, и лични пријатељ, и штампар мојих књига, од свега чиновништва води са собом своја два приватна лица, да са њиме службено беже, путују, тј. уз пут имају све олакшице (бенефиције), а мене и као свога чиновника и као тобож „првог српског приповедача итд.” оставља, да или сам, на свој ризик, бежим или да останем и да поднесем све страхоте првих дана освојења и уласка војске. Решио сам да одем у Црну Гору надајући се, да она неће бити покорена или да ће у крајњем случају закључити мир. И да оданде, када се буде смирило, позовем породицу и тамо отпочнем живети. Путовање кроз Албанију – особито од Пећи до Подгорице – били су ми најтежи дани у животу. Поред душевнога и страшнога, нервознога стања погоршавало је и само путовање пешице, ноћивање на путу, по снегу и окружен страшним сценама и згодотама бекства и пропасти народа. На Цетињу био сам веома лепо дочекан, како од личних познаника тако и од Црногорске владе и самога краља Николе. Заједно са Бран. Нушићем, који је исто тако, али са целом својом породицом дошао овамо, и он као ја, решио сам се, да се остане у Црној Гори. Били смо примљени у аудијенцију краља Николе. Пријем је био веома топао, усрдан и помало „колегијалан”, песнички. (На столу је његовом била „Нечиста крв”, али – неразрезана!) После пада Црне Горе [23.1.1916] остао сам у Подгорици, из Подгорице у групи осталих Срба пошао сам преко Босне за Србију. У Дервенти, куда смо били задржани као полуинтернирани, био сам од стране тамошње интелигенције тако примљен, да сам први пут у животу осетно истинску награду за свој досадашњи „труд” на књижевности. Не познавајући ме лично, већ само чувши, да се међ осталима налази и писац „Коштане” и „Нечисте крви”, све су учинили, да ми олакшају, у колико се може, мој ратним приликама неугодни положај. Никад то нећу заборавити и, релативно, то ће ми бити најмилији дани „књижевних награда и лоровових венаца” у животу, сећајући се на она мила лица, како ме гледају погледима пуним саучешћа и бриге, да ми што више помогну. И што је најдраже, то нису били људи, којима је уметност и књижевност била професија, већ већином прости читаоци. (Доктори, професори, трговци и ђаци.) Доцније, благодарећи г. Кости Херману, убрзо сам дошао кући у Србију (Станковић 1985: VII, 65–66).

На неколико места у опису се открива однос према историјским догађајима (иако је нејасно у којој је мери на тим местима уреднички интерве-

нирао Огризовић): Станковић се ограђује од рата, а тиме и имплицитно од обе зараћене стране; бежи, како каже, „кроз Албанију”, реч „бежим” ставља под наводнике; оно што га највише погађа, и као запосленог у Министарству просвете и као писца, јесте то што је његов министар (Љубомир Давидовић) на службени пут (што ће рећи свим припадајућим олакшицама у смештају и исхрани) повео две рођаке своје жене (уп. Журић 2021); у бегу је „окружен страшним сценама и згодотама бекства и пропасти народа”; описује окупацију Србије као „освојење и улазак војске”; он одлучује, као и Нушић, да остане у Црној Гори и нада се за себе и своју породицу да земља „неће бити покорена или да ће у крајњем случају закључити мир”; не помиње никакво хапшење или интернирање у Црној Гори; за Дервенту користи израз „полуинтернирани”¹; долази кући „благодарећи г. Кости Херману”. Све у свему, из текста проистиче да Станковић себе види првенствено као писца коме су ратни догађаји потпуно страни.

Ако се ова аутобиографска скица упореди са *Успоменама*, које је Станковић писао углавном после 1919. године (Станковић 1987: VI, 294), уочавају се извесна померања фокуса:

- Од Дервенте до Београда писац има пратњу – један „војник са бајонетом” – који је, коначно, како пише, „био добар према мени” (VI, 9). Овај „наш Србин” га води у полицију у Београду, где мора да се јави после два дана. На путу кући у Вршачку 14, аутор се присећа: „А колико се ноћи провело лежећи у обамрлости од слутње и уверења да никада, никада више нећу видети своју кућу” (VI, 9).
- У Црној Гори Станковић припада групи избеглица, која ће ускоро бити одведена у Београд: „И спречен болешћу, случајно изостао сам из те групе, а ево тиме избегао нешто најстрашније у животу да доживим: да будем доведен у Београд, стрпан баш у те баракe, које су спровођу моје куће” (VI, 12).
- Кад код „Три шешира” поново сретне своје старе пријатеље, закључује он да: „у очима свакога, око углова, стоји утиснут један згрчен израз. Тај згрчени израз био је као траг нечега страшног преживе-лог [...] гледање смрти у очи, пропаст Отаџбине, слободе...” (VI, 14–15).
- Пошто се за два дана мора јавити код „злогласног Витмана”, он је цело време „узнемирен”: јер од њега зависи да ли ће „бити или понова интерниран или пуштен кући добивши пасиршајн” (VI, 16–17).
- Изненађен је колико се живот у граду мало променио: „Знајући за ужас оне погибије албанске, и по томе не да сте судили већ сте били уверени да ћете наићи на готово пустош од наших, ви се чисто зграђавате када понова угледате сва она некадања лица по својим трговинама, радњама и по улицама” (VI, 19).

¹ „Полуинтернирани” или „конфинирани” су били „заробљени цивили, који су се налазили изван логора или у посебним одељењима логора, уживали су извесну слободу кретања, располагали новчаним средствима, тако да су се за смештај и храну сами бринули и, ако су били смештени изван логора, морали су се редовно јављати на полицији” (Илић Марковић 2022: 440).

- Своју одлуку да остане у Подгорици посматра он сада пуно критичније. Њега, додуше, у окупираном Београду нервирају „оволики млади, здрави људи”, али је при томе свестан тога – иако се тако не осећа – да је и он један од њих: „Само с том разликом што сте ви покушали да преко Албаније бежите па нисте имали куражи да до краја издржите, док су они били искренији и, не лажући ни себе ни околину, ризиковали или да дочекају смрт или да, избегавши је, продуже свој свакидањи живот и рад. И сада вас та њихова веселост што су то постигли, вређа” (VI, 20).

О ратним данима у Црној Гори пише Станковић и у својим *Белешкама*. При томе пише углавном и скоро само о животу у кафани Воје П. Живковића: „И од тада, за све време у Подгорици, стално смо се бавили, јели и пили код нашег Воје. Ту смо се осећали као у својој, нашој Србији” (VI, 75). Свој однос са Живковићем у Црној Гори аутор доживљава помало површно, „тек у Дервенти, у Босни, где смо били интернирани (од јануара до јула 1916. г.), ту је настало наше ближе пријатељство” (VI, 76).

Ни ретроспективно, дакле, као грађанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Станковић не говори о хапшењу у Црној Гори, већ само о интернацији у Дервенти. При томе његова критика у *Успоменама и Белешкама*, као што је то већ био случај у *Београдским шетњама*, које је објавио у *Београдским новинама*, остаје усмерена на властите редове, посебно на оне „патриотски” оријентисане суграђане који су избегли фронт и у позадини се обогатили. Идентификација с властитом земљом, експлицитнија у *Успоменама и Белешкама* него у аутобиографској цртици из Огризовићевог предговора, пропраћена је самокритиком одустајања од бега на пола пута. Ни властито конзумирање алкохола не подлеже никаквом табуу. Тако он у фељтону „Брат-Илија”, који излази 4. марта 1917. у *Београдским новинама*, пише: „Жежа одржа реч и у вече, чим сврши посао, готово побеже и оде кући, а ја, као сваки [чоек] слабога карактера, мада сам и жени задао реч, опет је прекрших и остадох на вечери” (VI, 95).

Како се коначно могу оценити промене фокуса описа бега из 1917. у односу на оне у *Успоменама и Белешкама*?

Станковић описује свој марш по зимским планинама, карантену у Дервенти и повратак у Београд, на свега неколико страница, па су покушаји расветљавања његовог бега у секундарној литератури утолико бројнији и опсежнији. Иако је сваки од ових чланака субјективан већ утолико што поставља одређене приоритете, ипак се, све у свему, успоставља једна живописна слика бега и интернације.

Будући да је Станковић лето редовно проводио у Врању, а седиште владе је од почетка рата у Нишу, може се претпоставити да од првих дана рата он више није радио у Београду.

Из Врања он 8. јуна 1915. пише:

Господина Министру Просвете и Црквених Послова

Под./ прилажем своју збирку приповедака 'Божји Људи' која је према мишљењу Главног Просветног Савета расписом ПБр. 12777 од 16/В-914 год. препоручена за књижице средњих и стручних школа као и за поклањање ђацима истих школа.

Пошто, због ратних прилика нисам могао да се користим њиховом продајом то, ако Министарство буде откупљивало књиге за поклон ђацима оних школа које су радиле, молим Господина Министра да изволи откупити известан број.

Ова је збирка особито погодна за ђаке из Нових Крајева, којима је и намењена.

Од овог издања имам 2-3000 примерака, ако се више буде откупило, дајем 30% процента.

8/ВИ-915

Врање

С поштовањем

Борисав Станковић

Књижевник" (Николић 1968: 45-46).

Министарство откупљује 600 примерака књижице, чије је друго издање изашло 1913. године. Боравак у Врању у лето 1915. потврђују и Станковићеве кћерке Десанка и Станка у разговору с Пауновићем (1985: 14-15):

Били смо у Врањској Бањи, као и сваке сезоне, и те, 1915. године. Како се приближавао слом, повлачили смо се са оцем до Краљева. Остале смо у Краљеву с мајком, а отац је наставио пут с војском и владом и стигао до Подгорице. Ту се разболео и после пао у ропство.

Сам Пауновић (1985: 48) описује Станковићев бег овако:

Уочи повлачења у јесен 1915. године, живео је у Нишу заједно са својом породицом, где су били везани за владу и министарства. Тада се из Ниша повукао, опет заједно с породицом, у Краљево, али су се ту растали. Он је отишао, као пратилац моштију Стевана Првовенчаног, пут Црне Горе, а породица је неко време остала у Краљеву, да би се касније вратила са заосталом бежанијом у Београд. Станковић је доспео до Подгорице, а заробљен је у Пећи. Из Пећи је одведен у логор у Дервенту.

А на другом месту Пауновић пише (1985: 40):

Бора је био начелник Министарства вера, па је у том својству из Ниша морао хитно да крене и у бежанију са моштима Стевана Првовенчаног, које су биле донесене у Ниш из неког манастира или цркве, и требало их је евакуисати даље за владом, скупштином и војском, у чему се није успело, јер су Бори и друговима непријатељи пресекли пут и вратили их делом у Београд, делом интернирали.

И Јелена Глишић (2016: 16-17) пише о заробљавању, додуше не у Пећи него у Подгорици:

[...] Као референт црквеног одељења, одређен је да службено прати вод, који је, повлачећи се, са собом носио мошти краља Стефана Првовенчаног (из Студенице, према Пећи). [...] Борави у Приштини и Пећи, где напушта војску, која се повлачи преко Албаније, па одлази у Црну Гору, најпре у Подгорицу, одакле, након окупације града, у својству заробљеника, иде на Цетиње.

Његова функција пратиоца реликвија помиње се и у часопису *Време у некрولوгу* од 23.10.1927 (стр. 7):

На положају референта у Црквеном Одељењу затекао се у прве дане рата, и тако му је у повлачењу запало у део да чува мошти Стефана Првовенчаног. Он их са ретком поштом пронесе кроз обе Србије и предаде пећкој патријаршији, наставивши мучни пут у црногорски крш. Ту једне ноћи заспа сном старовременске комоције и не хтеде се будити да утекне непријатељу. Заробише га у полусну, довукоше натраг и бацише га са осталима на крст ратног мучења у окупацији, где се бори за хлеб, за живот за децу и за одржање до онога дана кад ће...

Журић (2021) разрађује нит загонетне синтагме „заспао сном старовременске комоције”: Према Нушићу, Станковић је почетком јан. 1916. у пијаном стању одлучио остати у Подгорици. Журић се позива на чланак из *Правде* од 1. јуна 1940, о којем ће овде бити више речи. „Преваливши Чакор”, пише извесни Л.И.Б., „[Станковић] преко Андријевице и Пелева Бријега стиже у Подгорицу.” У Подгорици је већ врло рано под вођством Лазара Бркића основан одбор за смештај и избеглица и војске – који је због недостатка места морао бити премештен у Кавану Саве Рогошића – по рачуну одбора кроз Подгорицу је прошло 40.000 избеглица и 60.000 војника. Станковић је у пратњи проф. Радоњића, међутим, заглавио у једном „хану у близини Подгорице у друштву Црногораца који су сматрали за задовољством да га почасте”. Док писац остаје у хану, београдског професора из одбора смештају у двокреветну собу код једног столара.

После дужег времена стиже и Бора, прилично расположен и весео и он доби ђака да га отпрати у стан. Не би дуго кад ето ти Боре у кавану па право столу Бркића. – Ти си безобразни! викну он. [...] Шаљеш ме у кућу а тамо си већ послао двојицу. Што се шегачиш са нама?

Неспоразум је брзо разјашњен: Радоњић више није био у соби када је Станковић стигао, али газдарица није познавала Станковића и рекла му је да је соба већ заузета. Станковић се само извињава Бркићу након што Радоњић потврди ову верзију. Након још једног пива Станковић наручује литар вина за себе и Бркића, који се показује као одличан познавалац Станковићевог књижевног дела. Али Станковић ипак није желео преноћити код столара:

Он је ноћио код угледног трговца подгоричког Ћетковића, у кући преко пута од царинарнице, и ту је остао, чини се, за цело време свога бављења у Подгорици. Он је често посећивао Бркића и с њиме се налазио у кавани на „чашици разговора”. [...]

Кад су аустроугарске трупе ушле у Подгорицу почетком јануара 1916 први командант места артилериски бригадир фон Гелдерн објави међу осталим наредбама и ону да се сви Србијанци, заостали у Подгорици, имају тога дана у 11 часа пре подне испуцити пред основном школом. [...] окупаторска власт је претила и казном смрти ономе ко се не буде покоравао тим наредбама.

Изасланик црногорске владе брине о српским избеглицама, које се окупљају већ у десет сати. Али он нема компетенције да допусти Станковићу да остане у Подгорици. Нешто касније долази „аустројски капетан са савршеним знањем српског језика и наређује: 'У фронт!'", и који има овласти да старима и немоћнима одобри останак у Подгорици.

У то прије и Бора. Њега претстави Бркић капетану: „Бора Станковић, српски књижевник”. – „Мило ми је” [...] – „Зар да српски књижевници иду пјешке и Бог би знао куда? и то у подераним ципелама?” – „Шта ћемо кад је наредба!” – „Зар за све? Зар нема никаквих наређења са Цетиња? Наша влада се жалила гувернеру на Цетињу на овакав поступак са Србијанцима.” И поново навали на капетана. Капетан се поколеба: „Па нисмо ми дивљаци”, каже он. „Нека остане”. Бора сав блажен. [...] Остадоше тога пута али су зато доцније сви одведени из Подгорице.

Како се писац „тужаше на оскудицу”, допуштено му је да ради за малу дневницу у једној комисији која је процењивала дрвну штету насталу од избеглица. Дана 1. марта 1916. престала је функционисати црногорска влада и Бркић је одведен у Аустрију где је интерниран. А „Бора Станковић”, стоји пред крај овог чланка, „добило је дозволу да се врати у Београд, што је он и учинио.” Овде се не спомиње хапшење у Црној Гори.

Слично о овим догађајима извештава и др Андрија В. Лаиновић, позивајући се на сећања извесног Јове Загоре:

Ја сам Бору затекао у Подгорици. Становао је у породици Јефта Ђука у старој вароши. Био је, тако рећи утучен, без ријечи и без отвореног погледа. Ђутао је и само би се чешће машио једне флаше са ракијом, да би у њој утолио потиштеност, бол и тугу за трагичну судбину нашег народа (Лаиновић 2010: 150-151).

Сведок тих времена је и ратни лекар др Душан Мандић, који се у Дервенти врло присно бринуо о Станковићу. Мандић у једном писму за часопис *Време* (18. 2. 1929, стр. 3) пише:

Под крај зиме или почетак пролећа 1916. стиже у Дервенту транспорт људи, жена и деце, око 3000 лица, сакупљених од аустроугарских трупа по Сандаку, Црној Гори и Албанији. У Дервенти имала је та трупа да издржи карантин због случаја пегавог тифуса па онда затим продужи пут у логоре за интернирце у унутрашњост Аустро-Угарске. Та се група састојала огромним делом од жена, деце и старца, који су се 1914. год. при повлачењу српске и црногорске војске из источне Босне и Херцеговине повукли заједно с њом преко границе; затим је било тридесетак заробљених српских војника и око 40 Србијанаца, људи и жена, највећим делом грађана. Међу њима и пок. Бора Станковић. Сви ти људи, жене и деца бише смештени у неколико великих магаза, које су биле становање апсолутно неподесне. [...]

Редовно сам два пута дневно обилазио интернирце. [...] Тако сам се упознао и с пок. Бором. [...] Нађем једну празну кућицу и салетим команданта болнице те ми дозволи, да у њу преселим двадесетак интелигентнијих интернираца, међу осталим и Бору. Истина и ту се је спавало на слами, али се је могло чисто држати, ложити и на храну ићи у пратњи војника у хотел.

Када међу овим „издвојеним Србијанцима” избије свађа, хтео је Бора „натраг у магазу међу народ”. Али у то време му је понестало новца, тако да му Мандић на располагање ставља једну малу собу у болници.

Имао је слободу кретања по великој башти болничкој. Подбринуо сам се, да увек има дувана, књига и новина. [...] Али све те спољне олакшице нису могле да га разведе. Све мисли и све бриге су сконцентрисане на жену и на децу. Оставио их је у унутрашњости Србије; да ли су се вратили у Београд? Где ли су, како ли су? А бринуо се и за неке своје радове (Ташана?), који су му остали у Нишу па се бојао да их Бугари не униште. [...]

Обрати се на Хермана једним писмом у коме га замоли, да му дозволи повратак кући. Да ли је баш та молба била повод дозволи повратка у Београд, или би та дозвола дошла и без молбе, није ми познато. Али знам, да се је пок. Бора успеху те молбе много надао.

Ова нада мотивише и Станковића, како сматра Мандић, да у Дервенти поново почне писати: познато је да је овде написао приче „Луди Риста” и „Моја жеља”, од којих се прва појавила у Сарајевском листу 1916. (друга први пут излази у „Великом илустрованом српском народном календару за преступну 1920. годину” у Сарајеву; Т. Симоновић, 17.7.2022.). Мандић пише даље:

А Бора је био скроман човек па се гдекад видело на њему, да му је и неугодна толика пажња. Често је питао, да нама можда неће шкодити његово присуство у болници. А нама је опет било неугодно с обзиром на његово здравље и таленат то, што је много пио, особито ракију. Али знајући за његову навику и бриге, које су га тиштиле, нисмо му могли бранити.

За пут кући сакупило се међу Србима „неколико стотина круна (за ондашње прилике прилична сума)” и побринуло се да „војник који ће га пратити, не буде какав пас”. Станковић помиње њихов пријатељски однос у својим *Успоменама* (VI, 9).

Из овде коришћених извора не произилази јасна слика о Станковићевом бегу, него напротив: постоје противуречја, недоследности и празнине које се вероватно никада неће моћи коначно разјаснити. А ипак постоје константе: опасан бег из Врања и Ниша преко Косова у Црну Гору, љубазан третман у Подгорици и Дервенти, мучна неизвесност о властитој судбини и судбини своје породице, све већи алкохолизам, нада у Косту Хермана, у чијој *Нади* су изашле две његове ране приче.

С обзиром на потоњу околност, није ни велики нити чудан корак то да Станковић тражи Херманову заштиту и у Београду. Платио је, међутим, скупу цену за то. Постао је, како тврди Ђорђевић (2018: 69), „најомраженија личност у Београду после Првог светског рата, неосуђен али и нерехабилитован”.

Јовичић (VI, 295–296) наводи четири разлога зашто је Станковић постао службеник *Београдских новина*: С месечним примањима од око 150 круна може издржавати своју петерочлану породицу; мора рачунати с другом интернацијом, нарочито ако одбије сарадњу; редакција прихвата искључиво књижевну сарадњу, која писцу омогућава и поновно штампање старих текстова, мало измењених; и на крају: Станковић се, бежећи у Црну Гору, осећа остављеним на цедилу од стране српске елите, па му није тешко да осуђује своје привилеговане земљаке у окупираној престоници и да се солидарише са сиромашним грађанима. Његова посвећеност људима у невољи за Јовичића је и разлог зашто се писац и након 1. марта 1918, када више није објављивао књижевне текстове, наставио бринути о огласима у *Београдским новинама*. Али Станковић осим новинарског посла и испомоћи у Националној библиотеци ужива и друге привилегије. Ђорђевић (2018: 71–72) пише:

Једна од таквих погодности био је сопствени виноград! Наиме, аустроугарске окупационе власти реквирирале су земљу сељака из околине Београда који су били у затвору или интернацији. Та земља додељена је аустроугарским подофицирима и чиновницима који су службовали у Србији. Међутим, и неки Срби добили су нешто земље. Били су то они за које је Војни генерални гувернеман проценио да су поуздани. Међу њима био је и Бора Станковић. Њему је додељено неколико винограда у Гроцкој, као и у околини Смедерева, са којих је он убирао приход. Притом је имао право да продаје грозђе и вино по повлашћеним – дакле вишим – ценама од уобичајених, баш као и аустријски официри.

Неколико докумената сведочи о тим повластицама. Дана 26. августа 1918. Станковић је затражио од „Царске и Краљевске Губерније Србије”: „Молим да ми се дозволи да могу из смедеревскога и из београдског округа увести 10.000 кгр грожђа ради личне употребе.”²

Окупационе власти му дозвољавају увоз 1 ½ тону грожђа. За бербу му се ставља на располагање 26 притвореника, међу којима је наведен и Сима Пандуровић.³

С обзиром на ове привилегије, чудно је да Станковић у свом прозном циклусу *Забушанти* између осталих привилегованих грађана осуђује и једног „г. Ристу званог ’барон’”, „који сваке јесени по целој околини купи све грожђе, да га сиротиња не може добити за јело” (VI, 204). Наравно, није искључено да је овај текст написао пре него што је могао уживати у поменути-тим виноградима.

С обзиром на те привилегије, појављује ли се опис бега у касну јесен 1915. коначно у другачијем светлу?

Не може се порећи да Станковић у својој аутобиографској цртици не оптужује аустријску страну и не именује неке ствари, али не изражава ни симпатије према окупаторској власти. А ако се не чита само ова цртица, него и садржај његових фељтона у *Београдским новинама*, онда се може устврдити да је његова критика додуше концентрисана углавном на властиту, српску страну – посебно је оштар према суграђанима који су се обогатили на рачун изгладнелог становништва – али он нипошто не искључује ни аустријску страну која свој режим одржава покровитељством, шпијунирањем, хапшењима и убиствима. А ни након рата Станковић није покушавао замаглити своју улогу сарадника окупацијских новина, напротив: пребацивао је себи што није издржао до краја бег до Јадрана, отворено је бранио Хермана, Огривовића и друге представнике „гувернемана”, признавао им је то да су више пута с вешала скидали српске интелектуалце, а наставља оптуживати оне „патриотске” представнике српског друштва који су се у рату обогатили на рачун сиротиње.

Као што Станковић у својим делима описује стварност која је сама по себи слојевита и вишезначна, тако и његов живот током Првог светског рата сведочи о комплексности која се не може обухватити једноставним терминима као што су „патриотизам” или „издаја”.

ЛИТЕРАТУРА

- Глишић 2016: Ј. Глишић, *Са писцем кроз време: Бора Станковић поново у Нишу* (каталог изложбе), Ниш: Универзитетска библиотека „Никола Тесла”.
- Ђорђевић 2018: Б. М. Ђорђевић, Чија се рука машила непријатељске браве: о „издаји” интелектуалаца у Првом светском рату, *Лик*, Београд, IV, бр. 5.

² Архив Србије XVII-1339 (26. авг. 1918); цит. из: Ђорђевић (2018: 72).

³ Исто.

- Илић Марковић 2022: G. Ilić Marković, Im eigenen und im fremden Land gefangen, u: V. Moritz, J. Walleczek-Fritz (Hg.), *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918*, Wien: Böhlau.
- Костић 1956: П. Костић, *Бора Станковић*. Београд: Нолит, 1956.
- Л.И.Б. 1940: Л.И.Б., Успомене из 1915. и 1916. године. Сећање на Бору Станковића, *Правда*, 1. 6. 1940, 21.
- Лаиновић 2010: А. Лаиновић, Б. Станковић у Црној Гори, у: *Борисав Станковић у Врањском гласнику*, прир. С. Денић, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 145–152.
- Максимовић 2005: Г. Максимовић, Борисав Станковић. Његово дјело и доба, у: Б. Станковић, *Одабране приче*, Ниш: Просвета, 461–470.
- Мандић 1929: Аноним, Г. Борисав Станковић у интернацији, у Дервенти г. 1916 (допис г. др. Душана Мандића), *Време*, 18. 2. 1929, 3.
- Николић 1968: М. Р. Николић, Три писма Боре Станковића, *Градина*, III, бр. 1.
- Станковић 1985: Б. Станковић, *Сабрана дела*, VII, прир. В. Јовичић, Београд: Просвета, БИГЗ.
- Станковић 1987: Б. Станковић, *Сабрана дела*, VI, прир. В. Јовичић, Београд: Просвета, БИГЗ.
- Журић 2021: В. Журић, Пијана подгоричка ноћ која је променила судбину Боре Станковића, РТС, *Око*, 18. 3. 2021, <https://www.rts.rs/page/oko/sr/story/3223/kultura/4293905/ratni-dani-bore-stankovica.html>

Robert Hodel

STANKOVIĆS WEG NACH PODGORICA UND DERVENTA IM ERSTEN WELTKRIEG

(Zusammenfassung)

Stanković beschreibt seine Flucht nach Podgorica und seine Internierung in Derventa erstmals 1917 im Rahmen eines Vorworts, das Milan Ogrizović für die Zagreber Ausgabe des Romans *Nečista krv* verfasst und im selben Jahr auch in den *Beogradske novine* veröffentlicht, deren fester Mitarbeiter Stanković vom Dezember 1916 bis März 1918 wird. Neben dieser Mitarbeiterstelle stellt die österreichische Okkupationsmacht dem Schriftsteller auch mehrere konfiszierte Weinberge zur Verfügung und erlaubt ihm, Wein über dem handelsüblichen Preis zu verkaufen. In den *Uspomene* und *Beleške*, die Stanković nach dem Krieg herausgibt, identifiziert er sich deutlicher als 1917 mit der serbischen Seite, hält aber an der Legitimität seiner Mitarbeit unter den Österreichern fest. Auf der Grundlage von Berichten und Beiträgen des *Vreme* (1927) und der *Pravda* (1940), von Mandić (1929), Paunović (1985), Glišić (2016), Đorđević (2018) u.a. ergibt sich ein komplexes Bild einer Flucht und einer „Kollaboration“, das sich den einschlägigen Zuordnungen „Patriotismus“ und „Verrat“ entzieht.

Schlüsselwörter: Flucht nach Montenegro, Internierung, Belgrader Nachrichten, Kollaboration.